

НОВІ ПОГЛЯДИ НА НАУКОВУ І ГРОМАДСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Стаття присвячена науковій та громадській діяльності відомого українського етнографа, педагога Бориса Грінченка.

Ключові слова: громадська діяльність, етнографія, українська інтелігенція, науковий доробок.

До історичної науки Борис Грінченко увійшов як автор одних з перших ґрунтовних праць з української етнографії, як відомий громадський діяч та педагог, як один з перших бібліографів, який серйозно займався вивченням читацьких запитів.

Історіографічна спадщина з даного питання увібрала в себе ряд монографічних та дисертаційних досліджень, значну кількість статей, що присвячені найрізноманітнішим аспектам теми. Тому аналіз літератури показав різний рівень висвітлення з погляду інформативності, ґрунтовності, об'ємності, істинності та джерельного забезпечення. Авторами більше уваги зверталось на просвітницьку та письменницьку діяльність Бориса Грінченка, а такий важливий аспект як етнографічний доробок, розглядався фрагментарно й побіжно. Тому перед нами постало кілька проблем: критерії систематизації, доцільність залучення певної групи робіт (словникових, енциклопедичних, довідкових заміток, підручників з етнографії, фольклористики, мовознавства), визначення ступеня науковості та історіографічної цінності окремих науково-популярних статей тощо.

Докладно вивчивши літературу, в якій фігурувало ім'я Б.Грінченка, автором її розділено на кілька груп, використавши тематично-хронологічний підхід. Першу групу, кількісно найбільшу, становлять дослідження, присвячені тій сфері діяльності, що принесла найбільшого визнання Б.Грінченку і, власне, спонукала до вивчення його особистості, життя та інших напрямів роботи. У них аналізується його праця на літературній ниві. До другої групи віднесено роботи біографічного характеру. Третю групу складають праці, присвячені творчості Б.Грінченка-етнографа та аналізу мовознавчого доробку, четверту – дослідження, що висвітлюють певні аспекти його педагогічної діяльності. Варто зазначити, що розвиток наукової розробки теми відбувався не рівномірно, залежно від політико-ідеологічної ситуації, а також від уподобань та орієнтирів авторів, що призводило до появи зовсім іншої реальності – заангажованої, а то й фальсифікованої.

Літературні критики радянської доби, характеризуючи літературний та науковий процес другої половини XIX століття, зокрема творчість Ганни Барвінок, П.Куліша, М.Костомарова, М.Номиса, М.Омельковича, О.Стороженка та Б.Грінченка, обмежуються критикою їх як "ліберально-буржуазних письменників та вказують на способи опрацювання ними народної творчості, яка зводилась головним чином до мовного шліфування"¹ та імітації народних сюжетів. Дослідження наукової, суспільно-політичної та громадської діяльності Б.Грінченка, як і інших визначних представників української інтелігенції другої половини XIX – першої чверті XX століття, у період панування в СРСР радянської тоталітарної системи перебували під неофіційною забороною. На нашу думку, в першу чергу це пов'язано з тим, що наприкінці XIX – на початку XX ст. Б.Грінченко виступав як активний пропагандист та послідовник української мови, культури та історії, що не співпадало з офіційною політикою, яку проводила радянська влада з кінця 1920-х до середини 1980-х рр. За весь час існування радянської системи найгострішим для неї завжди залишалось національне питання, вирішення якого не передбачалося. У зв'язку з цим, в республіках, що входили до складу СРСР проводилася політика замовчування, заперечення й приниження здобутків її історичних творців.

Наукова, літературна й громадська діяльність Бориса Грінченка була високо оцінена його сучасниками, які охарактеризували її в ряді статей. Це статті, критичні замітки та некрологи І.Білоусова, В.Горленка, Д.Дорошенка, О.Косач-Драгоманової, М.Кордуби, З.Кузеля, Г.Коваленка, А.Кримського, І.Липи, О.Пілки, С.Русової, М.Сумцова, Д.Ткаченка, Л.Черняхівської-Старицької, І.Франка² та ін. Переважно, це попередні статті до наукових робіт, огляди творчості з приводу ювілею або ж статті-некрологи, що містили короткі відомості біографічного характеру, торкалися наукової й літературної діяльності. Автори робіт наголошували на важливості народної творчості в житті Б.Грінченка, його обізнаності з народною мовою та народних творів³, важливості виданих ним етнографічних матеріалів для подальших досліджень⁴, відводили найповажніше місце серед українських етнографів.

Хоча некрологи і спогади дуже стисло подають факти, а ще менше характеризують наукові погляди, що пов'язано з обставинами їх написання та складною політичною ситуацією початку ХХ століття, все-таки вони є надзвичайно цінними, бо написані колегами і друзями Б.Грінченка, які знали його зблизька і брали безпосередню участь в його дослідженнях. Однак в цих публікаціях кожен автор визначає напрями наукових досліджень – і дає перші оцінки його діяльності. Дуже стисло (всього на 1 – 3 сторінках) характеризують досягнення вченого в етнографії, педагогіці, літературознавстві, громадській діяльності, подаються факти до біографії вченого. Оцінки, зроблені цими авторами, на десятиліття визначили підходи вітчизняної історіографії до особистості та науково-культурної спадщини Бориса Дмитровича.

Першим монографічним дослідженням про Б.Грінченка є розвідка М.А.Плевако⁵, в якій активну діяльність науковця було названо прикладом безкорисливої високої праці⁶. Дослідження базувалося на відомих автором подіях, враховано й спогади дружини Бориса Грінченка Марії. Він став першим біографом, знайомим із Б.Грінченком, хоча й не мав доступу до всіх джерел.

Провідним дослідником творчості Б.Грінченка залишався й Сергій Єфремов, який у газеті "Рада" та інших виданнях рецензував його книги. У 1910 році він видав збірник "Над могилою Б.Грінченка", в 1913 році написав біографічний нарис "Борис Грінченко. Про життя його та діла". С.Єфремов також є автором передмови до багатотомника науковця, видання якого було розпочато у 1928 році. В "Історії українського письменства"⁷ літературознавець наголосив, що найхарактернішою і найвизначнішою постаттю серед літературного покоління 1880-х рр. був Борис Грінченко, не тільки як письменник і громадський діяч, але й як символ цілої епохи: "Такі люди, як Грінченко, несли з собою перемогу живого духа над зверхніми обставинами, проти зверхньої сили репресій поставивши внутрішню силу активної любові до рідного краю"⁸. Проте дуже скоро у 1929 році автору цих слів нагадають про них у розпалі викриття "злочинів" СБУ.

Підсумовуючи цей період історіографії проблеми, необхідно підкреслити, що дані матеріали належать до різних жанрів історичної літератури, в тому числі й мемуарів і хоч цей фактологічний матеріал є дуже цінним, він має свої недоліки (суб'єктивізм, іноді не науковий стиль викладу матеріалу). Аналітичним характером відзначаються роботи М.Плевако та С.Єфремова, статті М.Сумцова та З.Кузеля.

Проте водночас починають з'являтися діаметрально протилежні погляди. З кінця 1920-х – початку 1930-х років почався процес викорінення та забуття його імені з культури, науки, літератури, педагогічної думки, процес його звинувачень⁹. У подальшому наукова та творча спадщина Б. Грінченка зазнала такої ж долі, як і доробок багатьох дореволюційних громадсько-культурних діячів, істориків, етнографів, літераторів, науковців була майже забутою¹⁰. Його ім'я згадували нечасто, а творчість залишалася незапитуваною, випадала з історіографічного потоку, оскільки радянська історіографія уникала розробки тем, пов'язаних з питаннями національного відродження України, якому також посприяла діяльність Бориса Дмитровича, проблемами становлення та діяльності української інтелігенції другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст. Його доробок трактували як націоналістичний та шкідливий для нового ладу¹¹. Однією з робіт, яка цьому посприяла була "Українська література. Конспект" В.Коряка (1928), у якій Б.Грінченка названо ідеологом "войовничого націоналізму". Невідомо, як могла скластись доля дружини Бориса Грінченка Марії, якби не її смерть в середині 1928 року, оскільки доля їхніх найближчих друзів та однодумців – С.Єфремова, А.Кримського, В.Дурдухівського, В.Дорошенка, М.Чернявського та інших завершилася арештами.

Високих позитивних оцінок етнографічна діяльність Б.Грінченка отримала у публікаціях зарубіжних дослідників¹². Разом із тим, з'явилось кілька поодиноких заміток у вітчизняній періодиці, це статті І.Сенченка¹³, І.Єрофєєва¹⁴. Незважаючи на суспільно-політичні умови, що не дозволяли авторам повною мірою оцінити науково-дослідницькі напрацювання вченого, було наведено факти, за якими Б.Грінченку відведено серед сучасників почесне місце, як людині невтомної праці та різносторонніх захоплень, наголошено на необхідності переосмислення його внеску до вітчизняної науки.

З другої половини 1950-х до першої половини 1960-х рр. посилюється інтерес до фольклористики, висвітлюються окремі сторони діяльності багатьох представників української інтелігенції другої половини XIX – початку XX ст. в дослідженнях з історії України, української літератури та української етнографії. Лише з цього часу починається повернення чесного імені науковця і громадського діяча, коли було видано "Словарь української мови" та два томи художніх творів. В 1963 році відбулося відзначення 100-річчя з дня народження Б.Грінченка і в цей час з'являється низка розвідок, що були приурочені до цієї дати. Плідно працювали в цей час: О.Білецький, М.Гуменюк, П.Миколаєнко, М.Олійник, І.Пільгук, Л.Сахно, В.Чорновіл, Є.Шабліовський, В.Яременко. Проте ці публікації носили вибіркового характер, були спрямовані на розкриття лише певних аспектів з життя Б.Грінченка або його наукового доробку. Здебільшого, це невеликі науково-популярного характеру статті та замітки, проте, як зазначав В. Чорновіл, благородний образ фольклориста, письменника, педагога збережеться в пам'яті нащадків¹⁵. На думку А. Погрібного, одного із дослідників творчості Бориса Грінченка "...те плідне, що було досягнуте в 60-ті роки, не набуло свого очікуваного розвитку: доба застою змусила дослідників "забути" про Б.Грінченка"¹⁶.

Політична ситуація наступних років не сприяла поверненню справжнього значення Б.Грінченка в розвитку української науки, літератури та культури. У навчальному посібнику з історії української педагогіки (1973), хоча й давалась позитивна оцінка його педагогічної спадщини, його внеску у справу боротьби за освіту, за навчання рідною мовою, проте ці ідеї не могли стати провідними у країні, де відбувалась жорстка русифікація навчальних закладів. Проте аналізуючи історіографію 1970-х років з даної проблеми, варто згадати праці дослідників, що висвітлювали різні аспекти етнографічно-фольклористичної та видавничої діяльності Б.Грінченка, його зв'язки з науковцями: В.Скрипки, А.Погрібного, М.Шубравської, Б.Кирдана, І.Березовського, О.Дея¹⁷. Вони характеризуються, у більшості випадків, узагальнюючими відомостями, а інформацію щодо наукової діяльності Б.Грінченка в галузі дослідження народної культури українців подано в контексті життя і діяльності інших відомих особистостей даного періоду.

Новий етап у дослідженні спадщини Б.Грінченка розпочався наприкінці 1980-х рр., коли почали з'являтися необхідні умови для появи нових за змістом і характером наукових праць. Так у грудні 1988 року відзначалося 125-річчя від дня його народження. В цей час періодична преса рясніла численними публікаціями М.Веркальця, М.Пилинського, В.Каспрука, Ю.Коцюбинського, П.Лисюка, П.Охріменка, В.Погребеника, А.Погрібного, С.Процюка, С.Козак, С.Реп'яха, В.Шевчука, О.Юрченка, В.Яременка¹⁸. Виходить монографія А.Погрібного¹⁹ "Борис Грінченко і його оточення: листування, спогади, думки про письменника" (1989). Таким чином, автори публікацій висвітлювали нові факти з життя та багатогранної діяльності Б. Грінченка, вносили нове бачення. З цього часу інтерес дослідників до постаті Б.Грінченка не згасав, а історіографія поповнювалась цілим рядом нових статей, монографій, дисертаційних досліджень²⁰ зміст, яких торкається діяльності українських етнографів, істориків, громадських та культурних діячів на основі широкої джерельної бази. І до сьогодні триває процес відновлення цілеспрямованих досліджень історії та культури народу, суспільно-політичної діяльності та наукової спадщини її творців. Було перевидано значну частину творчої спадщини Бориса Грінченка, проведено кілька конференцій в Луганську та Херсоні²¹ – містах, що пов'язані зі значними періодами його життя та діяльності, опубліковано ряд нарисів А.Погрібного, В.Шевчука, О.Неживого, Б.Пастуха, А.Животенко-Піанкової²², значну кількість статей М.Веркальця, Н.Копиленка, М.Чернявського, В.Погребеника, Н.Левчик, Ю.Мицика та С.Абросимової, В.Качкан, Т.Никитюк, Н.Зубкової, О.Ємця, Л.Козар, В.Андрущака, М.Низового, М.Дем'яненка, С.Панкової, Г.Самойленка, В.Бойка, С.Кіраля, І.Матяш, К.Сюти, С.Половникової,

Ю.Докторової, В.Старкова, Я.Голобородька та ін. Автори, об'єктивно проаналізувавши віхи життя та наукову спадщину вченого, прагнуть надання об'єктивних, виважених оцінок, для них є характерним проблемний підхід в напрямках: розвідок, студій в різних галузях наук (етнографії, літературознавстві, мовознавстві, бібліотечній та видавничій справі тощо).

Невеликі біографічні замітки енциклопедичного характеру про Б.Грінченка знаходимо і в довідкових виданнях. У дореволюційний період його ім'я як малоросійського етнографа та письменника потрапило до зазначеної літератури ще за життя²³. Радянські та сучасні українські енциклопедії також містять замітки, які мають, відповідно до стилю, суто інформативний характер і висвітлюють основні віхи біографії вченого, визначають загальний напрямок його творчої діяльності, а тому не можуть повною мірою розкрити життєвий й творчий шлях Б.Грінченка та дати вичерпний аналіз його наукової спадщини²⁴.

Напрямки сучасного грінченкознавства пов'язані з дослідженням наступних проблем: мовно-стилістичні особливості спадщини та проблеми етнолінгвістики, громадська, етнографічна та педагогічна діяльність, вивчення творчості Б.Грінченка в сучасній школі.

¹ Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. – К., 1981. – С. 19.

² Белоусов И. Из воспоминаний о Борисе Гринченко // Украинская жизнь. – 1913. – № 7 – 8. – С. 112 – 115; Горленко В. Заветы деревни // Южнорусские очерки и портреты. – К., 1898. – С. 212 – 229; Дорошенко Д. Грінченко Б.: Некролог // Літературно-науковий вісник. – 1910. – Т. LX. – Кн. 9. – С. 448.; К. О. Борис Грінченко: Некролог // Молода Україна. – 1910. – № 5; Кордуба М. Народнo-просвітницька діяльність Б. Грінченка // На могилу Бориса Грінченка. Три промови. – Чернівці, 1910. – С. 21 – 26; Кузеля З. Б. Грінченко як етнограф // На могилу Бориса Грінченка. Три промови. – Чернівці, 1910. – С. 15 – 20; Сьогобічний Гр. З моїх спогадів про Б. Грінченка // Діло. – 1906. – № 276; Кримський А. До етнографії Чернігівщини // Кримський А. Твори: в 5 т. – К., 1973. – Т. 3: Мовознавство, фольклористика. – С. 448 – 465; Липа І. Ессе Ното: Пам'яті Б.Грінченка // Українська хата. – 1910. – № 5. – С. 312 – 318; Пчілка О. Умови Грінченкової праці // Рідний край. – 1911. – № 7 – 8. – С. 2 – 15; Русова С. Пам'яті Б.Грінченка // Народний учитель. – 1910. – № 10. – С. 2; Сумцов М. Літературно-наукова діяльність Б. Грінченка // Сніп. – 1912. – № 17; Пісочинець Д. На дружню могилу. Мої спомини та враження // На могилу Бориса Грінченка. Три промови. – Чернівці, 1910. – С. 14 – 36; Черняховская-Старицкая Л. Гринченко Борис. – К., 1905; Франко І. Наше літературне життя в 1892 році // І. Франко. Збір. творів: в 50-ти томах. – Т. 29: Літературно-критичні праці (1893 – 1895). – К., 1981. – С. 14.

³ Стебницький П. Борис Грінченко: Нарис його життя та діяльності. – К., 1920. – С. 16 – 17.

⁴ Дорошенко В. Грінченко Борис – Доманицький Василь // Записки НТШ. – 1910. – Т. XCVI. – С. 146.

⁵ Плевако М. Життя та праця Бориса Грінченка. – Харків, 1910.

⁶ Плевако М.А. "Жизнь и деятельность Б.Д.Гринченко" (вступ до праці) // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського. – Ф. XXVII. – Од. зб. 857. – Арк. 1.

⁷ Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1995. – 688 с.

⁸ Там само. – С. 502.

⁹ Смілянський Л. Борис Грінченко. – Київ-Харків, 1930; Рудниченко С. Борис Грінченко: Популярно-критичний нарис. – Харків, 1931.

¹⁰ Погрібний А. Життя і творчість Б.Грінченка // Диво слово. – 1994. – № 3. – С. 6.

¹¹ Білецький О. Зібрання творів: У 2-х т. – К., 1965. – Т. 2. – С. 590 – 592.

¹² Верниволя В. Українська література. – Львів, 1934. – С. 33 – 34; Радзикович В. Історія української літератури. – Ч. 2. – Мюнхен, 1947. – С. 104 – 105; Кузеля З., Одарченко П. Історія української етнографії // Енциклопедія українознавства. – К., 1994. – Т. 1. – С. 187 – 194; Онацький Є. Українська мала енциклопедія: В 12 т. – Т. 1. – Буенос-Айрес, 1957. – С. 281 – 282.

¹³ Сенченко І. Нові документи про І.Карпенко-Карого та Б.Грінченка // Україна. – 1945. – № 7 – 8. – С. 35.

¹⁴ Єрофєєв І. Із спогадів про Б.Грінченка // Україна. – 1945. – № 7 – 8. – С. 34.

¹⁵ Чорновіл В. Невтомний орач // Київська зоря. – 1963. – 3 грудня.

¹⁶ Погрібний А. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості. – К., 1988. – С. 24.

¹⁷ Коцюбинський М. Життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах. – К., 1970; Скрипка В. Народознавчі праці В. Кравченка // Народна творчість та етнографія. – 1970. – № 6. – С. 54 – 57; Погрібний А. До взаємин Б.Грінченка з М.Павликом // Радянське літературознавство. – 1970. – № 5. – С. 71 – 74; Погрібний А. Шевченкова творчість в оцінці Б.Грінченка // Радянське літературознавство. – 1970. – № 9. – С. 45 – 55; Шубравська М. Яворницький Д.І.: Життя, фольклористично-етнографічна діяльність. – К., 1972; Кирдан Б. Собирання народної поезії. Из истории фольклористики XIX в. – М., 1974; Березовський І. Серійні видання українського фольклору // Народна творчість та етнографія. – 1974. – № 2. – С. 63 – 69; Дей О. Сторінки з історії української фольклористики. – К., 1975.

¹⁸ Веркалець М. Суспільно-літературні взаємини А. Кримського з Б.Грінченком // Українська мова та література в школі. – 1989. – № 5. – С. 17 – 18; Пилинський М. Словник Б.Грінченка: Міфи та факти // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 25 – 32; Каспрук В. "Чи він народу вірний син..." // Молодь України. – 1988. – 8 груд.; Коцюбинський Ю. Житиме серед нащадків: До творчих та дружніх взаємин Б.Д. Грінченка та М.М. Коцюбинського // Деснянська правда. – 1988. – 9 груд.; Лисюк П. Він жив для народу // Сільські вісті. – 1988. – 9 груд.; Охріменко П. "Серце, зотліє з муки..." // Вітчизна. – 1988. – № 12. – С. 158 – 160; Погребеник В. "Моє діло не вмере..." // Радянська освіта. – 1988. – 9 груд.; Погрібний А. Листування Б.Грінченка з І. Франком // Радянське літературознавство. – 1988. – № 12. – С. 31 – 42; Процюк С. "Більше працював, ніж жив" // Українська мова та література в школі. – 1988. – № 12. – С. 3 – 5; Козак С. "Більше працював, ніж жив" // Літературна Україна. – 1988. – № 52. – С. 2; Реп'ях С. Тільки любов // Деснянська правда. – 1988. – 9 груд.; Шевчук В. Повернення Б.Грінченка // Літературна Україна. – 1988. – 15 груд.; Юрченко О. "Праця не згине між людьми даремно" // Прапор. – 1988. – № 12. – С. 166 – 172; Яременко В. Чотири золоті томи // Знання та праця. – 1988. – № 12. – С. 12 та багато ін.

¹⁹ Погрібний А. Грінченко Б.: Нарис життя і творчості. – К., 1988.

²⁰ Малиш М. Книговидавнича діяльність Б.Грінченка. Дис. ...канд. філол. наук. – К., 1994; Процюк С. Драматургія Б.Грінченка. Дис. ...канд. філол. наук. – К., 1994; Зубкова Н. Бібліотека і архів Б.Д.Грінченка як джерело з історії народної просвіти України кін. XIX – поч. XX ст. Дис. ...канд. іст. наук. – К., 1994.

²¹ Проблеми творчої спадщини Бориса Грінченка: Матеріали конференції з нагоди 130-річчя з дня народження Б.Грінченка. – Луганськ, 1993; Борис Грінченко: літературні розвідки, бібліографічні нариси. – Херсон, 2000; Творча спадщина Бориса Грінченка й українська національна ідея. – Луганськ, 2008.

²² Погрібний А. Б.Грінченко в літературному русі кінця XIX – початку XX ст.: Питання ідейно-естетичної еволюції. – К., 1990; Шевчук В. Дорога в тисячу років: Роздуми, статті, есе. – К., 1990; Неживий О. Для рідного слова. Творча спадщина Б.Грінченка і проблеми національного виховання. – Луганськ, 1994; Пастух Б. Борис Грінченко – безкомпромісний лицар національної ідеї: Публіцистичне есе. – Луганськ, 1998; Животенко-Піанків А. Педагогічно-просвітницька праця Бориса Грінченка. – К., 1999.

²³ Грінченко Борис Дмитриевич // Большая энциклопедия. Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания под ред. С.Н.Южакова. – Т. 7. – СПб., 1902 – 1909. – С. 607 – 608.

²⁴ Грінченко Борис Дмитриевич // Краткая литературная энциклопедия. В 8 т. Т. 2. – М., 1964. – С. 391 – 392; Грінченко Борис Дмитриевич // Український енциклопедичний словник. В 3-х т. Т. 1 – К., 1986. – С. 455; Грінченко Борис Дмитриевич // Довідник з історії України. В 3-х т. Т. 1. – К., 1993. – С. 158; Грінченко Борис Дмитриевич // Енциклопедія українознавства. Т. 2. – К., 1995. – С. 440 – 441.

Статья посвящена научной и общественной деятельности известного украинского этнографа и педагога Б.Гринченко.

Ключевые слова: общественная деятельность, этнография, украинская интеллигенция, научное наследие.

Article deals with scientific and public work of the well-known Ukrainian ethnographer and teacher B.Hrinchenko.

Key words: public work, ethnography, Ukrainian intellectuals, scientific heritage.